

חוסנה של המערכת הכלכלית בגליל במהלך המלחמה ובעקבותיה

מיכל צורן*

תנופת פיתוח בקו העימות בצפון לפני המלחמה

בקו העימות הצפוני התפתחה בשנים שלפני המלחמה מגמה של פריחה דמוגרפית וביקוש של משפחות לקליטה בקיבוצים, בקריית שמונה וברוב המושבים. אלה הביאו לתנופה כלכלית רב-ממדית בגליל ובגולן, שהתבטאה במספר תופעות חשובות:

- הקמת עסקים קטנים וגוונים, שצמחו כפטריות אחר הגשם והעשירו את המרחב התעסוקתי.
 - בחקלאות נעשו מאמצים אזוריים להגדלת הפריין והתרחבה ההשקעה במחקר ופיתוח ובמעבר לחקלאות מתקדמת, תוך התאמת זנים לשינויי אקלים ולמחסור במים. מכוני מחקר שתמכו במגמה זו קבלו הכרה בינלאומית, ביניהם בולטים מיג"ל, מו"פ צפון, מכון המזון בתל חי ומכון שמיר בגולן.
 - התיירות צמחה. ניכרו השקעות רבות בבתי מלון, בצימרים וביקבים. התנופה נשענה גם על גיבוש תוכניות תיירות אזוריות והשקעות משמעותיות בתחום.
 - התעשייה שיקפה צמיחה בהיקף המכירות, בהשקעות בטכנולוגיות מתקדמות ובאוטומציה, והיה ביקוש מתמיד למאות עובדים, הן בתחום הידע והטכנולוגיה והן במקצועות ייצור.
- כל אלה יצרו מרקם יזמי מרתק, שבלט בתחומי הפודטק והאגרוטק, אשר נתמכו גם על ידי השחקנים האזוריים וגם על ידי המדינה. המיזמים הללו נוצרו בעקבות שיתוף פעולה אזורי בין קריית שמונה והשחקנים באזור, כגון משקיעים פרטיים, הארגונים הכלכליים, המועצות האזוריות, הקיבוצים והאקדמיה. כל זאת תוך ביסוס מקומה של קריית שמונה כעיר המחוז של הגליל המזרחי. דוגמה למגמה זו היא מנהלת הפודטק בקרית שמונה, מכון המזון במכללת תל-חי, קבוצת נורטק להשמת עובדים בענף ההיי-טק וחדשנות בתעשייה מתקדמת.
- מנגד היו גם לא מעט חסמים, למשל פרויקטים של פיתוח שקיבלו אישור בתקציבי מדינה, בוטלו או נדחו. כך גם בפרויקטים תשתיתיים כמו שירותי תחבורה ציבורית ומיגון. מערך הבריאות הציבורי אף הוא לא זכה לתקציבים ולפיתוח כנדרש. דפוסים אלו יצרו לעיתים חוסר אמון בקרב ההנהגה והיזמים המקומיים.

* מנהלת אגף פעילות בינלאומית, פיתוח עסקי וסחר באיגוד התעשייה הקיבוצי, תושבת קיבוץ סאסא.

השפעת המלחמה על הכלכלה

במהלך המלחמה גוועו העסקים הקטנים בקו העימות, וענף התיירות חדל לחלוטין להיות מקור פרנסה. קריית שמונה פונתה מיושביה. מאפייניה כעיר מחוז מפונה משפיעים על יכולת התושבים בכל האזור לקבל שירותים במלחמה, וכן לתכנן את החזרה הביתה בעתיד. בתחום החקלאות, שאינו אחיד במאפייניו, מתקיימת עבודה חלקית בגידולי השדה ובמטעים תוך חירוף נפש, במטרה לתת פרנסה ולספק לשוק הישראלי מוצרים טריים. תחום היקבים באזורי הגבול נפגע וניכרת פגיעה משמעותית בכרמים.

הפינוי הממושך יצר לקהילות ולמשפחות המפונות חלופות באזורים אחרים, וחלקם אף מכה בהם שורשים. ההורים מצאו מקומות עבודה חדשים ושילבו את ילדיהם במערכי החינוך החדשים. המשמעות האזורית של תופעה זו קשה. עלו סימני שאלה גדולים לגבי חזרתם והשתלבותם של מפונים במערכים האזרחיים והכלכליים בקו העימות.

בנסיבות אלה יש לתעשייה בצפון תפקיד מרכזי. מפעלי התעשייה עובדים באופן כמעט מלא. כשליש מהתעשייה במרחב הצפון מוגדרת כחיונית והמפעלים מהווים, תוך כדי המלחמה, עוגן כלכלי וקהילתי מקומי ואזורי מהותי. המפעלים לא רק ממשיכים לעבוד ולפרנס את האזור אלא גם מקדמים תוכניות חוסן לעובדים, שרובם הגדול תושבי קו העימות וחלקם גם מפונים, וכולם מתמודדים עם אתגרים גדולים בשל עצימות המלחמה והפגיעות בגזרה הצפונית.

תוך כדי המלחמה נבנות במפעלים קהילות חזקות, יש תחושה של המשכיות ושייכות לעובדים באזורי העימות, ואפילו מתקיימים תהליכי פיתוח וצמיחה תוך כדי המלחמה. חשיבותה של התעשייה היא לא רק בתפקוד במלחמה ובשימור הרציפות התפקודית, ההמשכיות העסקית וההתיישבותית, אלא יש לה תפקיד מרכזי ביום שאחרי המלחמה.

שתי תופעות בולטות ניכרות בקרב הקהילות הקיבוציות המפונות מיישובי קו עימות: האחת היא ההמשכיות הכלכלית, היוצרת מנופים ליצירת חוסן כלכלי וחברתי בתוך תקופת המשבר המתמשך, שמשמעותו פוטנציאל של התאוששות וצמיחה בעתיד, תוך הענקת משמעות ותחושת שליחות בקרב העובדים; והשנייה – שימור היכולות הכלכליות בענפי החקלאות והתעשייה הקיבוצית לאורך קו העימות, בזכות החוסן הקהילתי הבסיסי שקיים על בסיס המבנה הקהילתי המאורגן. אלה מאפשרים לא רק רציפות תפקודית ויציבות אלא גם תחושות של שליחות ומשמעות, המחזקות ומעצבות את המרקם הנפשי והרגשי. כל אלה הם מסממני החוסן, המעודדים התאוששות וצמיחה מהירה אחרי המלחמה.

היום שאחרי – מחשבות ואתגרים

המלחמה גרמה נזקים כבדים ביותר לחברה ולכלכלה בצפון. על מנת לייצר בסיס איתן להתאוששות מערכתית מהירה, לשיקום ולצמיחה, יש להתייחס למאמץ העתידי כאל תהליך רב־ממדי מורכב המחייב חשיבה ותכנון רב־שנתי, בהשתתפות כל הגורמים המשפיעים, ובעיקר הממשלה, הרשויות המקומיות והיישובים בצפון. עד עתה לא נוצרה תשתית ארגונית מספקת לעניין זה, בדומה למנהלת תקומה בדרום, שהתקדמה מאוד בתכנון תחומי ואינטגרטיבי ובתקצוב הפרויקטים לשיקום הנגב המערבי בראייה אזורית ומערכתית. יש ללמוד ולהפיק לקחים מפעילות מנהלת תקומה בדרום, ובעיקר מהאינטראקציה שנוצרה בין המנהלת לרשויות המקומיות, וליישם את הרלוונטיים ביניהם גם לבניית הצפון.

במסגרת התכנון העתידי מומלץ לתת דגש מיוחד למקומה של התעשייה באזור הצפוני כמרכיב מרכזי של צמיחה עתידית. התעשייה בצפון הגליל מהווה בסיס ייחודי של עוצמה וניכר כי ביישובים שבהם מתקיימת פעילות יצרנית שוטפת, גם במהלך המלחמה, נמשך גם הטיפול השוטף בתשתיות ובשירותים השונים המזינים את התעשיות ואת החיות של הקהילות המקומיות. בהיותה של התעשייה המקומית מרכז כובד במרחב, יש להתייחס אליה כאל מנוף לשיקום ולהקמה מחדש של כלל ההתיישבות, וכבסיס הכלכלי היזמי שלה ביום שאחרי.

בשל התארכות המערכה הולכים ונערמים קשיים וחסמים, הבאים לידי ביטוי במחסור בעובדים – בעיה שהייתה קיימת גם לפי המלחמה. בה בעת כושר התחרות של המפעלים התעשייתיים מצטמצם, והם מוצאים עצמם עוסקים בעיקר בהישרדות כלכלית וברציפות תפקודית, ואינם מצליחים להתפנות לפיתוח וצמיחה. נושא הצמיחה והפיתוח של התעשייה חיוני בראיית התעשייה כמרכיב קריטי ליום שאחרי. לכן יש צורך בתוכנית סדורה וארוכת טווח לשיקום היכולת התחרותית של התעשייה, למשל באמצעות מענקי השקעה בטכנולוגיה עילית ובשיקום השמה של ההון האנושי, תוך הישענות מובהקת על משאבי המדינה. נוסף על משאבים ותמריצים שיכוונו ישירות לתעשייה, יש להבטיח טיפוח והקמה מחדש של האקוסיסטם האזורי כולו. תנאי לכך הוא שיקום וחיזוק קריית שמונה כעיר מחוז יציבה ופורחת. שורה של עוגני פיתוח מרכזיים צריכה לתמוך במאמץ לאומי ומקומי ארוך טווח כזה. המרכזיים ביניהם: הקמה של אוניברסיטה בקרית שמונה על בסיס מכללת תל־חי, כמוקד אקדמי־טכנולוגי־אנושי; חיזוק מערכת החינוך בעיר, תוך העצמת החינוך הטכנולוגי בבתי הספר; בנייה ותקצוב של תוכנית אזורית לשיקום התיירות והעסקים הקטנים; בניית תשתיות מתקדמות, ובראשן תחבורה ציבורית מתקדמת וחדוש פרויקט הרכבת לקריית שמונה;

פיתוח תשתיות בריאות וחירום, בשיתוף בית חולים צפת ובית הספר לרפואה; פיתוח תרבות יזמית לעידוד ולתמרוץ יזמים מקומיים.

תנאי הכרחי להצלחת תהליכי ההתאוששות של המרחב הצפוני הוא כמובן יצירה והבטחת קיומו של מערך ביטחון אמין לטווח ארוך מול הגבול והעומק הלבנוני. זה יאפשר את מימוש מטרת המלחמה המעודכנת של השבת המפונים לבתיהם בבטחה. החזרת התושבים תותנה גם בשיקום פיזי מלא של היישובים שנפגעו, שיימשך זמן לא קצר. שני אלה יאפשרו גם את השבת האמון בצה"ל ובמוסדות המדינה, שנפגע מאוד במלחמה. חשוב לציין כי המדינה צריכה להשקיע מאמצים ניכרים בשכנוע רבים מאלה שהתפנו מבתיים, ובעיקר אלה שהחלו להכות שורשים באזורים אחרים במדינה. תמרוץ הכלכלי והעצמת המנטלית ישמשו מנוף חיוני לשיבתם, ובעיקר של אלה החזקים יותר מבחינת ההשכלה והציפיות החברתיות והקהילתיות. המדינה תצטרך להשקיע ולסייע בבניית אתוס של שגשוג וצמיחה לחבל הארץ הצפוני, כך שיהיה בו כדי להבטיח את השיקום המלא, שיהווה ויסמל את הניצחון המלא על אויבנו מצפון.

סיכום

שיקום הצפון לאחר המלחמה והשלכות הפינני הממושך מעמידים אתגר וחזון למדינת ישראל בנוגע להחזרת תחושת הביטחון ולבנייה מחדש של היישובים והאקוסיסטם האזורי. התעשייה היא עוגן חשוב בתמונת השיקום, בדגש על היבטים טכנולוגיים חדשניים של מוצרי חקלאות וחיבור לתוכניות ממשלה. מעל הכול נדרשת תוכנית אסטרטגית ארוכת טווח עם משאבים מתאימים לחיזוק ושיקום הצפון. היכולות שהתפתחו לפני המלחמה הן אינדיקציה חזקה לכך שהצפון יכול להתפתח ולהיות מוביל עולמי בתחומים שונים, ומקום פורח ומשגשג לתושביו ולמדינה כולה.